

Vplyv IKT na kvalitu života a aktívne starnutie seniorov a senioriek

The Impact of ICT on Quality of Life and Active Aging of Seniors

Michaela SKYBA⁶⁰

Abstrakt

Zmeny v spojitosti s prechodom na informačnú spoločnosť sprevádzajú variabilné problémy súvisiace vo veľkej miere so zvyšujúcou zložitou informačných a komunikačných technológií (IKT), ktorá prehlbuje riziko digitálnej exklúzie. Otázka digitálnej gramotnosti je tak čoraz pertraktovanejšou témou najmä v kontexte ekonomického rastu a snahy o zabezpečenie digitálnej integrácie skupín obyvateľov ohrozených vyčlenením z informačnej spoločnosti, kam nepochybne patria aj seniori. Príspevok diskutuje otázky vplyvu IKT na kvalitu života a aktívne starnutie seniorov ako jednej z cieľových skupín sociálnej práce ohrozovaných možným vylúčením z využitia nových technológií a hľadá možnosti podpory ich sociálneho začlenenia a tým aj zvýšenia kvality života starších.

Kľúčové slová: Kvalita života. Aktívne starnutie. Informačné a komunikačné technológie. Digitálna gramotnosť.

Abstract

The changes in connection with the transition to an information society are accompanied by variable problems associated largely with the increasing complexity of information and communication technologies (ICT), which deepens the risk of digital exclusion. Issue of digital literacy is therefore increasingly discussed topic especially in the context of economic growth and efforts to ensure digital inclusion of population groups at risk of exclusion from the information society, which undoubtedly include seniors. Contribution discusses the issues of ICT impact on the quality of life and active aging of seniors as one of the target groups of social work threatened by the possible exclusion from the use of new technologies and seeks the possibilities for support their social inclusion and thereby for increasing quality of life of elderly.

Keywords: Quality of life. Active aging. Information and communication technologies. Digital literacy.

⁶⁰ Inštitút edukológie a sociálnej práce, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove; e-mailová adresa: michaela.skyba@unipo.sk.

Úvod

Starnutie populácie, nárast dĺžky života, počtu ľudí v seniorskom veku, či osamelo žijúcich seniorov, ale aj kapacitné limity zariadení sociálnych služieb, potreba podpory pocitu bezpečia a nezávislého života, ktorá by umožnila seniorom a seniorkám žiť aktívny život v prirodzenom prostredí predstavujú novodobé a naliehavé výzvy dotýkajúce sa mnohých sfér súčasnej spoločnosti. Predlžovanie veku života vedie k zintenzívňovaniu diskurzu týkajúceho sa kvality života a k nárastu záujmu o úspešné starnutie, ktoré zahŕňa snahy o dosiahnutie optimálneho zdravia, kognitívneho fungovania a aktívneho zapojenie sa do diania v spoločnosti. Kritika tohto pojmu spojená s „nezdravým“ sebaobrazom v zmysle popierania starnutia ako takého, preferovania večnej mladosti a prehladania štrukturálnych prekážok znemožňujúcich úspešné starnutie všetkým (z dôvodu napr. limitovaných pracovných príležitostí a i.) postupne viedla k jeho nahradeniu pojmom aktívne starnutie. Do popredia sa dostáva uvedomenie, že seniori a seniorky môžu pociťovať subjektívnu kvalitu života, zapájať sa do zmysluplných aktivít a naplno využívať svoj potenciál v prípade, že nebudú pod tlakom spojeným so snahou byť úspešný za každých okolností, ktorá vo veľkej miere závisí od pôsobenia externých, na individuálnej úrovni ťažko ovplyvniteľných faktorov (Hooyman 2008).

Koncept aktívneho starnutia sa zameriava na zvyšovanie kvality života všetkých ľudí bez ohľadu na ich postihnutie, znevýhodnenie a zdravotný stav. Snaží sa podporovať autonómiu a potenciál starších, ktorí rozvojom svojho sociálneho kapitálu prispievajú k dosahovaniu vyššej úrovne spoločnosti a medzigeneračnej udržateľnosti. Vymedzenie aktívneho starnutia podľa definície *World Health Organization (Active Aging: A Policy Framework 2002, [cit. 2016-11-11])* akcentuje príležitosti pre starších v oblasti zdravia, participácie a bezpečia, s cieľom dosiahnutia kvality života aj vo vyššom veku. Ďalšími dôležitými komponentmi aktívneho starnutia sú sociálna integrácia, aktívne zapojenie starších do života v komunite, zachovanie autonómie a nezávislosti, aby im tak bolo umožnené činiť slobodné rozhodnutia v rôznych sférach ich života. Inými slovami, aktívne starnutie pomáha ku zlepšeniu kvality života tým, že podporuje rozvoj dimenzií vzťahujúcich sa ku zdraviu, participácii, zamestnanosti, autonómii, bezpečiu, nezávislosti a integrácii. Nosné determinanty aktívneho starnutia sa sústreďujú okolo šiestich oblastí, ktorými sú (Parra, Silveira a Far et al. 2014):

- zdravotnícke služby – zahŕňajú súkromné alebo verejné služby vo sfére starostlivosti o zdravie, ku ktorým majú jedinci prístup, prevenciu chorôb, podporu zdravia, prístup k informáciám o možnostiach pomoci a pod. Ich prirodzenou súčasťou by mal byť rovnaký prístup k primárnej a dlhodobej

zdravotnej starostlivosti zabezpečovaný opatrovateľmi alebo zdravotníckym personálom,

- správanie – pozitívne účinky na aktívne starnutie môže mať také správanie človeka, ktoré sa vzťahuje k zdravému životnému štýlu, aktívnej participácii na starostlivosti o seba, zapojeniu sa do pravidelných fyzických aktivít, motivácii k využívaniu moderných informačných technológií a pod.,
- osobné vlastnosti – ide o súbor charakteristík človeka, ktoré určujú jeho biologické, genetické, ale aj fyzické a psychologické limity,
- prostredie – je tvorené súborom podmienok obklopujúcich človeka v podobe životného priestoru, ktoré môžu podporiť jeho aktívne starnutie (napr. hygienicky nezávadná voda, čisté ovzdušie, zdravé jedlo, bezpečné bývanie, dostupnosť IKT),
- sociálne podmienky – zahŕňajú napr. sociálnu podporu v rámci širšej sociálnej siete, prístup k vzdelávacím príležitostiam, možné riziko násillia a zneužívania starších⁶¹,
- ekonomické podmienky – napr. príjem, prístup k pracovným príležitostiam, k sociálnej ochrane v podobe starobného dôchodku, cenová dostupnosť IKT a i.

Uvedené determinanty môžu na jednej strane podporovať aktívne starnutie a na druhej strane ho môžu brzdiť. Riešenie otázok súvisiacich s digitálnou gramotnosťou a integráciou vytvára priestor pre podporu takých faktorov aktívneho starnutia, ktoré vedú k vyššej kvalite života. Preto, v snahe vytvárať optimálne podmienky pre aktívne starnutie a prispievať ku zvyšovaniu kvality života starších, sú vyvíjané mnohé nástroje a opatrenia, medzi ktoré patrí aj rozvoj zručností seniorov v oblasti informačných a komunikačných technológií prispievajúcich k ich nezávislosti a aktivite. Rozvinutie podporných faktorov na strane prostredia aj jednotlivca pomocou využívania IKT totiž predstavuje príležitosť pre zvyšovanie potenciálu starších osôb, ich angažovanie sa v sociálnom a občianskom živote komunity a presadzovanie takých hodnôt, ktoré sú v súlade s ochranou ľudských práv, dôstojnosťou a autonómiou. Cieľom je, aby staršie osoby žili plnohodnotný život do vysokého veku a angažovali sa v produktívnych aktivitách, čo je hlavnou výzvou aj v súvislosti s trvalo udržateľným rozvojom, sociálnou kohéziou, dôrazom na ekonomický rozvoj, produktivitou a dostupnosťou sociálnych zdrojov.

⁶¹ Bližšie k otázkam zlého zaobchádzania so seniormi napr. Balogová (2014), Repková a Balogová (2013).

1. IKT v kontexte aktívneho starnutia a kvality života starších

Najmä posledných niekoľko dekád sme svedkami nárastu vplyvu informačných a komunikačných technológií. K základným cieľom využitia informačných technológií zameraných na podporu participácie, zdravia a ďalších determinantov aktívneho starnutia patrí rozvíjanie záujmov starších, učenie sa novým veciam, rozširovanie príležitostí v rôznych oblastiach spoločenského života, či objavovanie a zažívanie nových skúseností. IKT ponúkajú starším rýchly prístup k informáciám, ktoré ich zaujímajú, ako je napr. politické dianie, zdravotná oblasť, prehľad sociálnych a zdravotných služieb a i. Rovnako pomáhajú prekonať sociálnu izoláciu ponúknutím sociálnych interakcií vo virtuálnom svete najmä pre tých, ktorým prekážky (fyzické, priestorové a ďalšie) znemožňujú ich zažívanie v každodennom životnom priestore. Na pozitívne účinky využitia IKT poukazujú viaceré výskumy (napr. Tsai, Shillair, Cotten, Winstead a Yost 2015; Gustafson et al., 2015; Wu, Damnée, Kerhervé, Ware a Rigaud 2015; Niehaves a Plattfaut 2013; Fan 2016 a i.). Týkajú sa skúmania parciálnych problematik aktívneho starnutia vzťahujúcich sa k oblasti zníženia pocitu osamelosti a sociálnej izolácie, zvýšenia kvality života starších, pozitívnych účinkov digitálnych hier na úspešné starnutie, poskytnutia príležitostí a zdrojov pre nezávislý život. Z výsledkov výskumov vyplýva:

- potreba starších zachovať si svoju nezávislosť čo do najvyššieho veku. K tomu potrebujú mať seniori a seniorky stály a dostatočný prístup informácií,
- potreba emocionálnej podpory, ktorá nie je vždy u seniorov uspokojená,
- potreba eliminácie prekážok spojených s využívaním IKT: IKT sa neustále menia a inovujú v čoraz kratšom časovom horizonte. Pre mnohých seniorov je výzvou získanie základných zručností potrebných pre využívanie IKT. Neustále zmeny a inovácie tak môžu byť pre nich záťažou. Jednotlivé zariadenia, pomocou ktorých sa uskutočňuje prenos informácií a zaisťujú komunikáciu, by mali byť prispôbené potrebám seniorov v zmysle ľahkej ovládateľnosti a cenovej dostupnosti.

Na základe jednotlivých výsledkov je možné konštatovať, že využitie IKT napomáha prekonávať osamelosť a sociálnu izoláciu. Seniori a seniorky majú pozitívny prístup k využívaniu IKT a k potrebe ich využívania vedú starších subjektívne aj objektívne dôvody. Výskumne nepodchytenými sú však seniori žijúci v rurálnych oblastiach. Ukazuje sa, že daná cieľová skupina by mala byť obzvlášť v centre pozornosti sociálnych pracovníkov predovšetkým s ohľadom na skutočnosť, že vo väčšine týchto oblastí je nedostatočný prístup k IKT a častou je aj situácia migrácie mladých ľudí a rodinných príslušníkov do miest za prácou, čím sa zvyšuje riziko prehlbovania sociálnej izolácie a digitálnej exklúzie starších (Fan 2016). Tento rozmer konštatuje aj

Národná stratégia SR pre digitálnu integráciu (2008, [cit. 2016-11-11])⁶², ktorá špecifikuje cieľové skupiny ohrozené digitálnym vyčlenením, medzi ktoré patria aj občania žijúci v geograficky a demograficky problémových oblastiach. Ďalšími rizikovými skupinami sú zdravotne postihnutí občania, občania s nedostatočnou úrovňou vzdelania, pracujúci občania vo vyššom veku a starší občania, občania znevýhodnení ich spoločenským postavením a občania žijúci s finančným zabezpečením pod hranicou životného minima. Príčiny ich digitálnej exklúzie zväčša pramenia zo sociálnych podmienok, v ktorých žijú, alebo z ich fyzických a psychických schopností. Uvedomujúc si dôležitosť riešenia aktuálneho stavu v predmetnej oblasti boli vypracované priority digitálnej integrácie skupín ohrozených digitálnou exklúziou, medzi ktoré patrí, podľa uvedenej stratégie, okrem iného aj prístupnosť a použiteľnosť IKT, IKT pre starších občanov a zvyšovanie digitálnej gramotnosti a spôsobilosti používania IKT.

Podpora IKT nástrojov, v zmysle ich **prístupnosti a použiteľnosti**, vychádza zo zmeny prístupu, ktorý by nemal byť zameraný na deficit a limity ako možný zdroj stigmatizácie starších, ale skôr má ísť o univerzálny prístup založený na teoretickom rámci odporúčaní (tzv. dizajn pre všetkých), ktorý sa koncentruje na riešenie v podobe návrhu výrobku alebo prostredia bez nutnosti jeho dodatočného prispôbovania a bez zamerania sa na konkrétnu vekovú skupinu (napr. môže ísť o rôzne vylepšenia uľahčujúce manipuláciu s novými technológiami v podobe vyvinutia dotykových displejov a iných nástrojov eliminujúcich frustráciu a posilňujúcich lepšie a pohodlnejšie využívanie IKT nielen pre starších ľudí, ale aj pre ľudí s rôznym druhom postihnutí, obmedzení a rovnako tak aj pre zdravú populáciu) (Parra, Silveira a Far et al. 2014; *Národná stratégia SR pre digitálnu integráciu* 2008, [cit. 2016-11-11]). Tento interdisciplinárny teoretický rámec tak v kontexte zamerania príspevku napomáha novým technológiám lepšie reagovať aj na potreby ľudí v staršom veku, zlepšuje podmienky pre elektronický bezbariérový prístup (eAccessibility)⁶³, pričom kľúčovú úlohu tu zohráva prevencia s cieľom zvyšovania príležitostí starších a zamerania sa na účinné riešenia s ohľadom na vytváranie podmienok pre elimináciu možných zdrojov ich stigmatizácie.

Ďalšou spomínanou prioritou je **IKT pre starších občanov**, ktorá vyplýva z potreby zapájania starších do spoločenského života so zámerom

⁶² K ďalším kľúčovým dokumentom v oblasti digitálnej integrácie patrí napr. *Understanding the Digital Divide* (2001, [cit. 2016-11-04]); *Iniciatíva i2010 – Európska informačná spoločnosť pre rast a zamestnanosť*; *Akčný plán: informačné a komunikačné technológie pre starnúcu spoločnosť* (2010, [cit. 2016-11-11]) a i.

⁶³ Elektronický bezbariérový prístup (eAccessibility) predstavuje komponent štandardizácie v rámci informatizácie spoločnosti, pričom jeho cieľom je pomáhať jedincem prostredníctvom jednotlivých služieb a produktov uľahčovať prácu s novými technológiami a efektívne využívať služby IKT (*Národná stratégia SR pre digitálnu integráciu* 2008, [cit. 2016-11-11]).

podpory ich aktívnej participácie na spoločenskom dianí. IKT ponúkajú v tomto smere viaceré možnosti v podobe rôznych služieb⁶⁴ a digitálnych technológií zlepšujúcich kvalitu života seniorov a rovnako aj podporujúcich sociálne interakcie. Častou prekážkou nevyužívania IKT je nedostatok sociálnej podpory, motivácie, zručností, informácií, cenová dostupnosť IKT, zvyšujúca sa náročnosť IKT a i. (*Národná stratégia SR pre digitálnu integráciu* 2008, [cit. 2016-11-11]). Seniori potrebujú v tomto smere individuálny prístup založený na získavaní potrebných zručností pomocou postupného a precízneho odhaľovania jednotlivých krokov.

Prepojenosť problematík IKT a aktívneho starnutia je zrejmä aj v ďalšej z priorít digitálnej integrácie, ktorou je **zvyšovanie digitálnej gramotnosti a spôsobilosti používania IKT**. Zlepšovanie digitálnej gramotnosti⁶⁵ v zmysle podpory seniorov a senioriek pri aktívnom využívaní IKT patrí k základným cieľom *Národného programu aktívneho starnutia na roky 2014-2020*. Tento cieľ reflektuje nielen potrebu eliminovania digitálnej exklúzie, ale aj nutnosť zvyšovania informovanosti starších kvôli zaisteniu bezpečného využívania IKT, zníženiu prípadných obáv a zvýšeniu ich záujmu o túto oblasť. Podľa *Národnej stratégie SR pre digitálnu integráciu* (2008, [cit. 2016-11-11]) ako aj výskumu *Digitálna gramotnosť na Slovensku* (2007) realizovaného *Inštitútom pre verejné otázky*, Slovensko zaostáva za ostatnými krajinami EÚ v raste úrovne digitálnej gramotnosti. Príčiny nie sú len na strane ohrozených skupín, ale spočívajú aj v makroekonomických a sociokultúrnych diferenciáciách jednotlivých regiónov Slovenska. K najviac ohrozeným skupinám pritom patrí staršia, sociálno-ekonomicky slabá a rurálna časť populácie (Veľšic 2007). Digitálnu priepasť, ktorá je v našich podmienkach výrazná, je možné eliminovať prostredníctvom zapojenia viacerých aktérov, ako sú napr. úrady práce sociálnych vecí a rodiny, miestna samospráva, knižnice, záujmové organizácie, ale aj univerzity pripravujúce budúcich sociálnych pracovníkov, ktorí by mali disponovať potrebnými znalosťami a kompetenciami pre podporu tzv. stratových skupín v kontexte zlepšovania ich kvality života a rozvoja sociálnych interakcií, a to aj

⁶⁴ Príkladom takejto služby je monitorovanie a signalizácia potreby pomoci. V súčasnosti existujú snahy pre optimalizáciu tejto služby v súlade s potrebami seniora, napr. v podobe monitorovania seniora v exteriéri aj interiéri pomocou senzorickej siete nezasahujúcej do súkromia seniora bez nutnosti nosenia SOS náramkov, alebo obsluhy akýchkoľvek zariadení vysielajúcich signál o potrebe pomoci. Viac na www.aliter.sk.

⁶⁵ Je meraná prostredníctvom indexu digitálnej gramotnosti, ktorý sa skladá zo zisťovania viacerých oblastí, ako je ovládanie hardwaru – napr. tlač dokumentov, práca s PC; softwaru – práca s internetovým prehliadačom, inštalovanie nových programov a i.; práca s informáciami – napr. používanie internet bankingu, vyhľadanie informácií a služieb na internete a schopnosť komunikácie – odosielanie sms správ, e-mailov, chatovanie, účasť na diskusných fórach a pod. Digitálna gramotnosť je definovaná ako „schopnosť porozumieť informáciám a používať ich v rôznych formátoch z rôznych zdrojov prezentovaných prostredníctvom informačných a komunikačných technológií“ (Veľšic 2007, s. 11).

pomocou vytvárania podmienok prispievajúcich k ich pripravenosti používať moderné informačné technológie.

2. Možnosti riešenia digitálnej exklúzie starších z aspektu sociálnej práce

Ako vyplýva z textu vyššie, riešenie otázok digitálnej exklúzie môže významnou mierou prispieť k optimalizácii procesu podporujúceho aktivizáciu seniorov a senioriek. Pre analýzu vplyvu IKT na aktívne starnutie a kvalitu života sú pritom využívané rôzne teoretické koncepty, ako napr. teória sociálnej opory zameraná na zlepšenie sociálnych interakcií starších, sociálno-kognitívna teória, či teória vnímania vlastnej účinnosti, ktorá sa koncentruje na sebadôveru, sebaúčinnosť a vieru vo vlastné schopnosti potrebné pre dosiahnutie určitého cieľa. V kontexte sociálnej práce sa stal nosným teoretickým východiskom empowerment, pomocou ktorého je možné vytvárať predpoklady pre preklopenie digitálnej exklúzie starších. Empowerment je tu chápaný ako nástroj, ktorý zmocňuje seniorov v rozvíjaní pozitívnejšieho a účinnejšieho sebavedomia, v konštruovaní kritickejšieho chápania prostredia a v kultivovaní funkčnej spôsobilosti pre dosiahnutie osobných a kolektívnych cieľov (Simon 1994, in: Reisch a Garvin 2016). Ide o proces rozširovania možností tak, aby seniori a seniorky mohli prijať opatrenia na zlepšenie svojej situácie, resp. podieľali sa na jej zlepšení (napr. aj pomocou poskytnutia potrebných informácií a podpory zo strany pracovníkov). Sociálni pracovníci môžu v tomto smere zahrnúť seniorov do všetkých fáz definovania problému, strategického plánu a evalúácie. Uvedené zahŕňa rozpoznanie, resp. identifikovanie problému klienta, opieranie sa o prístup založený na riešení problému, začlenenie klientov do analýzy problému a vytvárania odporúčaní na jeho riešenie. Úlohou sociálnych pracovníkov a pracovníčok je v tomto smere posilňovať základné ľudské zručnosti a kapacity seniorov a tiež optimalizovať sociálne, či ekonomické podmienky, ktoré vplývajú na ich životy (Fan 2016).

Empowerment predstavuje prax umožňujúcu klientom prístup k zdrojom. V rámci zamerania príspevku to znamená, že seniorom, ktorí sú ochotní a chcú využívať IKT, by malo byť umožnené aj prostredníctvom sociálnej práce a sociálnych služieb nachádzať k tomu potrebné zdroje (môžu nimi byť napr. finančné prostriedky, služby, osobné kvality, informácie, siete, sociálny kapitál a pod.). Sociálni pracovníci by sa mali snažiť v rámci empowermentu podporovať využitie IKT s cieľom predchádzať osamelosti a sociálnej izolácii pomocou zachovania sociálnych interakcií medzi staršími a ich priateľmi, či rodinnými príslušníkmi. Rovnako starší využívajúci IKT tak potom môžu byť v tejto oblasti zdrojom pomoci a poznatkov pre ďalších seniorov a seniorky. Najčastejšími spôsobmi ako to dosiahnuť je organizovanie rôznych vzdelávacích aktivít a kurzov pre starších realizovaných v spolupráci s viacerými aktérmi miestnej komunity. Do

popredia v tejto oblasti vystupujú najmä také aktivity, ktoré podporujú intergeneračnú solidaritu, ako aj zdieľanie skúseností a spájanie predstaviteľov rôznych generácií v kontexte učenia sa od seba navzájom a práce na osobnostnom a sociálnom rozvoji. Z perspektívy zhodnocovania sociálneho kapitálu je možné vnímať prínos medzigeneračného učenia a jeho foriem, okrem iného, aj vo vytvorení pevných základov pre celoživotné vzdelávanie. V tomto ohľade sú jedným zo základných pilierov podporujúcich, šíriacich a rozvíjajúcich tento typ učenia aj samotné univerzity, a to najmä tie, ktoré sú otvorené spolupráci s miestnou komunitou a vytvárajú priestor pre inovátné formy vzdelávania.

Príkladom takejto inovácie vo vzdelávaní je metóda service-learning⁶⁶, ktorú je možné považovať za jeden z programov podporujúcich medzigeneračnú solidaritu, aj keď jej využitie je omnoho širšie. Učenie sa službou môže pomôcť k porozumeniu sociálnych i osobných dôsledkov starnutia. Študenti prostredníctvom neho získavajú skúsenosť so sociálnou prácou s predmetnou cieľovou skupinou. Táto vyučovacia a vzdelávacia metóda ponúka množstvo benefitov ako pre študentov, tak aj pre seniorov a zapojené organizácie. Študenti získavajú nové poznatky, skúsenosti, prehĺbuje sa u nich empatia a schopnosť kritického uvažovania o rôznych aspektoch problematiky starnutia, učia sa uvedomovať si stereotypy a pracovať s nimi. Seniori a seniorky získavajú príležitosť pre zdieľanie svojich skúseností a poznatkov, zdroj sociálnej podpory pre učenie sa využívať IKT, pre participovanie na riešení svojho problému, pre rozvoj sociálnych interakcií ako predpokladu eliminácie ich sociálnej izolácie a podpory nezávislého života (Gelfand a Firman 1981). Organizácie získavajú pomocnú silu pre zabezpečenie potrebných služieb seniorom, nový náhľad na poskytované služby, možnosť zamerať sa na inovácie a hľadanie možných zdrojov optimalizácie poskytovaných služieb a podpory aktívneho starnutia klientov aj prostredníctvom zapojenia študentov do riešenia problémov súvisiacich s digitálnou gramotnosťou seniorov a senioriek.

Významnou súčasťou riešenia problematiky digitálnej exklúzie seniorov a senioriek pomocou service-learning je osveta o možnostiach a výhodách IKT a vytvorenie takého obsahu vzdelávacích aktivít, ktorý by naštartoval u starších zmenu a motivoval by ich k aktívnemu využívaniu IKT. Najprv je však dôležité identifikovať a reflektovať potreby cieľovej skupiny, tak ako tomu bolo aj v prípade študentov a študentiek *Inštitútu edukológie a sociálnej práce Prešovskej univerzity v Prešove*, ktorí na základe swot analýzy a svojho pôsobenia v podpornej skupine pre onkologické pacientky navrhli niekoľko inovácií zameraných na zvýšenie úrovne digitálnej integrácie. Za prioritné potreby občianskeho združenia považovali 1) šírenie informácií

⁶⁶ Bližšie o service-learning napr. Lipčaková a Matulayová (2012), Skyba (2014), Skyba a Šoltésová (2014), Brozmanová Gregorová (2014).

v rámci sociálnej integrácie onkologicky chorých pacientov do spoločnosti, ktorá by spočívala v zdieľaní informácií o organizácii smerom k verejnosti, ale aj opačne. Problém spočíval v nedostatočnom prístupe občianskeho združenia k informáciám o rôznych podujatiach a projektoch realizovaných v rámci mesta, ako aj v nedostatku aktuálnych a recipročne fungujúcich kontaktov s inými organizáciami poskytujúcimi sociálne a iné služby; 2) zvýšenie verejného povedomia o onkologických ochoreniach, o živote s touto chorobou, o možnostiach liečby a službách, ktoré mesto ponúka; 3) zviditeľnenie činnosti občianskeho združenia, aby vzniklo povedomie o tom, kde hľadať sociálnu oporu a pomoc, prostredníctvom ktorej by sa minimalizovalo riziko spojené so sociálnou izoláciou. Uvedené potreby boli identifikované v spolupráci s členkami občianskeho združenia, z ktorých väčšina je v seniorskom veku a nedisponujú potrebnými zručnosťami v oblasti IKT. Práve nedostatok počítačových znalostí považovali za príčinu viacerých ťažkostí súvisiacich s naplnením vyššie uvedených potrieb organizácie a zhodli sa na nevyhnutnosti zvýšenia úrovne digitálnej gramotnosti potrebnej pre efektívnejšie fungovanie organizácie, ale aj pre všeobecné začlenenie sa do spoločnosti. Pre vytvorenie podmienok prispievajúcich k digitálnej integrácii členiek organizácie sa po vzájomnej dohode rozhodli zrealizovať počítačový kurz, ktorý by sa konal v pravidelnom intervale a bol by zameraný na prácu s internetom a programami obsiahnutými v balíku Microsoft Office. Vzhľadom k tomu, že cieľom kurzu s využitím service-learning je podporovať vzájomnú spoluprácu a rozširovať podpornú sieť, sa študent a študentky rozhodli osloviť aj ďalších študentov, ktorí by v rámci dobrovoľníctva pomáhali zabezpečiť realizáciu kurzu. Individuálny prístup plánovali zabezpečiť prostredníctvom zaistenia dobrovoľníka, ktorý by sa venoval najviac dvom klientkam súbežne, aby tak zabezpečili intenzívnejšiu komunikáciu medzi seniorkami a študentmi. Očakávania v súvislosti s realizáciou počítačového kurzu formulovali v rovine lepšieho ovládania počítačových programov členkami podpornej skupiny, zlepšenia ich prístupu k informáciám o realizácii rôznych aktivít v rámci mesta, propagácie občianskeho združenia vo vzťahu ku ostatným organizáciám a potenciálnym klientom, jednoduchšieho prístupu k informáciám o svojej chorobe, o novinkách v liečbe, vzdelávacích aktivitách, získania pomoci pri realizácii podujatí občianskeho združenia, či poskytovania rýchlejšej spätnej väzby na realizáciu rôznych projektov.

Uvedený príklad poskytuje predstavu využitia service-learning v kontexte podpory používania IKT staršími, intergeneračných interakcií, vzájomnej dôvery, reciprocity, ako aj využívania sociálneho kapitálu podnecujúceho komunitný rozvoj a občiansku participáciu. Táto metóda má široké uplatnenie pri práci s rôznymi cieľovými skupinami, v rôznych prostrediach. Sociálna práca svojím poslaním a hodnotami ponúka ideálne prostredie pre

uplatnenie service-learning vo vzdelávaní budúcich sociálnych pracovníkov a pracovníčok. Jednotlivé dimenzie service-learning sú totiž súčasťou poslania sociálnej práce a prispievajú k rozvoju takých hodnôt sociálnej práce, akými sú služba, sociálna spravodlivosť a ľudské vzťahy. Jeden z kľúčových prínosov service-learning v rámci riešenia problematiky digitálnej exklúzie spočíva vo vytváraní príležitostí pre zapájanie znevýhodnených skupín do aktivít a projektov, v rámci ktorých si môžu osvojovať zručnosti a spôsobilosti v oblasti IKT. V tomto smere môžeme service-learning vnímať ako prostriedok podpory sociálneho začlenenia, budovania sociálnych sietí a rešpektovania diverzity danej sociálnym, ekonomickým, či kultúrnym prostredím.

Záver

Seniori patria k jedným z najzraniteľnejších skupín vzhľadom k ich postaveniu na trhu práce, prístupu k informačným technológiám, zhoršenému prístupu k svojim právam a i. (*Národný program aktívneho starnutia na roky 2014-2020*, [cit. 2016-11-11]), čo vyvoláva potrebu vytvárania cielených opatrení zameraných na podporu práv seniorov a ich participácie v spoločnosti. Je zjavné, že potenciál starších v podobe ich životných skúseností, zručností a poznatkov nie je v súčasne nastavených podmienkach plne využitý. V súvislosti so starnutím populácie sa tak dnes kľúčovými konceptmi stávajú práve tie, ktoré sú zamerané na aktívne starnutie a občiansku participáciu. Sociálni pracovníci a pracovníčky plnia v súvislosti s podporou aktívneho starnutia množstvo úloh, ako je napr. posudzovanie založené na silných stránkach a zohľadňujúce potreby seniora a celého systému poskytujúceho starostlivosť seniorovi, participácia na rozvoji a testovaní inovácií v oblasti starostlivosti a služieb, podpora a rozvoj sociálnych sietí, pomoc pri vytváraní vhodných podmienok v zariadeniach pre seniorov, facilitovanie využívania IKT, posilňovanie intergeneračných aliancií a pod. (Hooyman 2008). Sú nezastupiteľnou zložkou tímov prispievajúcich k aktívnemu starnutiu riešením sociálnych, psychických, zdravotných a ďalších problémov starších a tiež plnia významnú rolu pri advokácii v prospech uskutočňovania potrebných zmien na štrukturálnej úrovni, ktorá pramení z potreby uplatňovania princípu sociálnej spravodlivosti.

Pre zaistenie sociálnej spravodlivosti je v súčasných podmienkach podstatná okrem iného aj digitálna integrácia ako predpoklad podpory sociálneho, hospodárskeho pokroku, vyššej kvality života a sociálneho začlenenia skupín ohrozených vyčlenením z informačnej spoločnosti, medzi ktoré patria aj seniori a seniorky (*Národnej stratégie SR pre digitálnu integráciu 2008*, [cit. 2016-11-11]). Platformu pre analýzu vplyvu IKT na aktívne starnutie a uskutočňovanie zmien v predmetnej oblasti v kontexte sociálnej práce tvoria teoretické východiská. Kľúčovým konceptom vo sfére

porozumenia zraniteľnosti niektorých skupín seniorov je, okrem konceptu životného cyklu zachytávajúceho vplyv rozhodnutí a skúsenosti nadobudnutých v mladšom veku na priebeh starnutia a budúci život, empowerment rozširujúci náhľad na rôzne obmedzenia príležitostí (napr. z dôvodov rasových, etnických, rodových), ktoré sa v staršom veku prehĺbujú, spôsobujú rôzne problémy v ekonomickej, zdravotnej oblasti a kumulujú tak rôzne znevýhodnenia vybraných skupín seniorov a obmedzujú potenciál využitia IKT a tým aj rozvoja ich sociálneho kapitálu. Empowerment predstavuje prax založenú na partnerstve, ktorá umožňuje zdieľanie poznatkov a vytvára priestor pre vhlad nielen klienta, ale aj sociálneho pracovníka, čím napomáha ku rozvoju stratégií zameraných na riešenie problému. Inými slovami vytvára predpoklady pre dosiahnutie lepších výsledkov u klientov a zároveň poskytuje príležitosti pre učenie sa sociálnych pracovníkov. Ponúka zaujímavú víziu ľudí využívajúcich svoj potenciál prostredníctvom uskutočnenia voľby a prebratia kontroly nad svojimi životmi (Tew 2002).

Možnosti pomoci z aspektu sociálnej práce sa otvárajú aj v pregraduálnej príprave sociálnych pracovníkov, ktorá by mala byť v tomto smere zameraná na hľadanie efektívnych foriem vzdelávania študentov a študentiek v študijnom odbore sociálna práca reflektujúc a reagujúc na nové trendy v súvislosti so starnutím populácie a podporou sociálneho kapitálu starších. Uvedené vyžaduje oporu o inovatívne formy vzdelávania, ktoré vytvárajú predpoklady a podmienky pre efektívne prepojenie teórie s praxou, kde je možné zahrnúť aj učenie sa službou. Service-learning ponúka príležitosti pre elimináciu rizík spojených so sociálnou izoláciou starších ľudí, s pretrvávaním stereotypov a predsudkov voči tejto cieľovej skupine a vytvára platformu pre možnosti využitia a rozvoja sociálneho kapitálu študentov, študentiek a seniorov, senioriek, ktorí tak môžu byť prínosom pre ekonomický rozvoj krajiny. Podporuje princíp participácie prostredníctvom rozvoja sociálneho kapitálu a služieb v miestnej komunite pri spoločnom riešení problémov a zdieľaní skúseností, ktoré sa dotýkajú predstaviteľov rôznych generácií (Gelfand a Firman 1981). Všetky spomínané dimenzie sú dôležité z hľadiska zvažovania uplatnenia service-learning vo vzdelávaní okrem iného aj v kontexte vnímania tejto metódy ako nástroja prispievajúceho k pripravenosti starších využívať informačné a komunikačné technológie, s cieľom budovania integrovanej informačnej spoločnosti pre všetkých občanov.

Príspevok vznikol ako súčasť riešenia vedeckého projektu *VEGA MŠVVaŠ SR č.1/0288/17 s názvom Faktory inštitucionalizácie školskej sociálnej práce.*

Literatúra

- Active Aging: A Policy Framework*, 2002 [online]. [cit. 2016-11-11]. Dostupné z: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/67215/1/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf
- Akčný plán: informačné a komunikačné technológie pre starnúcu spoločnosť*, 2010 [online]. [cit. 2016-11-11]. Dostupné z: www.informatizacia.sk/ext_dok-i2010_akcny-plan_dostojne_starnutie/1644c
- Aliter Technologies*, 2016. *Technológie sú tu preto, aby pomáhali aj seniorom* [online]. [cit. 2016-10-11]. Dostupné z: <http://www.zive.sk/clanok/114570/technologie-su-tu-preto-aby-pomahali-aj-seniorom>
- BALOGOVÁ, Beáta, 2014. Zlé zaobchádzanie so seniormi v druhej dekáde 21. storočia. In: *Lifelong learning - celoživotní vzdelávaní*. Roč. 4, č. 2, s. 9-38. ISSN 1804-526X.
- BROZMANOVÁ GREGOROVÁ, Alžbeta et al., 2014. *Service-learning: Inovatívna stratégia učenia (sa)*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity MB v Banskej Bystrici – Belianum. ISBN 978-80-557-0829-4.
- FAN, Qingyun, 2016. Utilizing ICT to prevent loneliness and social isolation of the elderly. A literature review. In: *Cuadernos de Trabajo Social*. Roč. 29, č. 2, s. 185-200. ISSN 0214-0314.
- GELFAND, Donald E. a James P. FIRMAN, 1981. Developing and Implementing Service-Learning in Aging. In: *Educational Gerontology*. Roč. 7, č. 2-3, s. 191-203. ISSN 0360-1277.
- GUSTAFSON, David H. et al., 2015. The effect of an information and communication technology (ICT) on older adults' quality of life: study protocol for a randomized control trial. In: *Trials*. Roč. 16, č. 1, s. 1-12. ISSN 1745-6215.
- HOOYMAN, Nancy R., 2008. Aging. In: T. MIZRAHI a L. A. DAVIS, eds. *Encyclopedia of Social Work*. New York: NASW PRESS, s. 88-96. ISBN 978-0-19-531036-8.
- Iniciatíva i2010 – Európska informačná spoločnosť pre rast a zamestnanosť*, 2010 [online]. [cit. 2016-11-11]. Dostupné z: <http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/81718541SK6.pdf>
- LIPČAKOVÁ, Michaela a Tatiana MATULAYOVÁ, 2012. Service-learning vo vzdelávaní v sociálnej práci. In: B. BALOGOVÁ a E. KLIMENTOVÁ. *Výzvy a trendy vo vzdelávaní v sociálnej práci: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 26.-27. apríla 2012 v Prešove*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 183-191. ISBN 978-80-555-0613-5.
- Národný program aktívneho starnutia na roky 2014-2020* [online]. [cit. 2016-11-11]. Dostupné z: <https://www.employment.gov.sk/sk/ministerstvo/rada-vlady-sr-prava-seniorov/narodny-program-aktivneho-starnutia-roky-2014-2020.html>
- Národná stratégia SR pre digitálnu integráciu*, 2008 [online]. [cit. 2016-11-11]. Dostupné z: www.informatizacia.sk/ext_dok-narodna-strategia-sr-pre-digitalnu-integraciju/5630c
- NIEHAVES, Björn a Ralf PLATTFAUT, 2013. Internet adoption by the elderly: employing IS technology acceptance theories for understanding the age-related digital divide. In: *European Journal of Information Systems*. Roč. 23, č. 6, s. 708-726. ISSN 1476-9344.

- PARRA, Cristhian, Patricia SILVEIRA a Iman Khaghani FAR et al., 2014. *Information Technology for Active Ageing. A Review of Theory and Practice*. Hanover: Publishers Inc. ISBN 978-1-60198-922-2.
- REISCH, Michael a Charles D. GARVIN, 2016. *Social Work and Social Justice. Concepts, challenges and strategies*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-01-998-9301-0.
- REPKOVÁ, Kvetoslava a Beáta BALOGOVÁ, 2013. *Prevenencia zlého zaobchádzania so staršími ľuďmi ako verejná politika. Terminológia, koncepty a diagnostika*. Kancelária Svetovej zdravotníckej organizácie na Slovensku. ISBN 978-80-971420-7-0.
- SKYBA, Michaela, 2014. Service-learning ako jeden z nástrojov podpory intergeneračnej solidarity. In: L. KVAŠŇÁKOVÁ a B. BALOGOVÁ. *Sociálny kapitál starnutia - prítomnosť nikdy nestarne : zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej 29. novembra 2013 v Prešove*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 388-404. ISBN 978-80-555-1083-5.
- SKYBA, Michaela a Denisa ŠOLTÉSOVÁ, 2014. *Service-learning vo vzdelávaní sociálnych pracovníkov a pracovníčok*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove. ISBN 978-80-555-1156-6.
- TEW, Jerry. 2002. *Social Theory, Power and Practice*. New York: Palgrave Macmillan. ISBN 978-03-338-0306-6.
- TSAI, Hsin-yi, Ruth SHILLAIR, Shelia R., COTTEN, Vicky, WINSTEAD a Elizabeth YOST, 2015. Getting Grandma Online: Are Tablets the Answer for Increasing Digital Inclusion for Older Adults in the U.S.? In: *Educational Gerontology*. Roč. 41, č. 10, s. 695-709. ISSN 1521-0472.
- Understanding the Digital Divide*, 2001 [online]. [cit. 2016-11-04]. Dostupné z: <https://www.oecd.org/sti/1888451.pdf>
- VELŠIČ, Marián, 2007. *Digitálna gramotnosť na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. ISBN 978-80-88935-98-8.
- WU, Ya-Huei, Souad DAMNÉE, Hélène, KERHERVÉ, Caitlin, WARE a Anne-Sophie RIGAUD, 2015. Bridging the digital divide in older adults: a study from an initiative to inform older adults about new Technologies. In: *Clinical Interventions in Aging*. Roč. 15, č. 10, s. 193-201. ISSN 1178-1998.

Kontakt na autorku: Mgr., PhD., Michaela Skyba, Inštitút edukológie a sociálnej prác, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. Novembra 1, 080 01 Prešov, Slovenská republika, e-mail: michaela.skyba@unipo.sk.